

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

این مجله براساس مجوز شماره ۲۳۷۰۸۶/۱۸/۳ مورخ ۱۳۹۵/۱۰/۲۶ از کمیسیون محترم بررسی نشریات علمی کشور، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دارای درجه علمی می‌باشد و براساس ارزیابی سال ۱۳۹۸ کمیسیون نشریات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دارای درجه کیفی «ب» می‌باشد.

این مجله با مجوز تاریخ ۱۳۹۲/۱۱/۱۴ به شماره ثبت ۲۳۸۳۱ هیات نظارت بر مطبوعات و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با روش علمی و گستره توزیع بین‌المللی در دانشکده هنر دانشگاه بیرجند منتشر می‌گردد.

نگارینه هنر اسلامی

دوفصلنامه علمی مطالعات هنر اسلامی

دوره ۶، شماره ۱۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

صاحب امتیاز: دانشگاه بیرجند با همکاری انجمن علمی فرش ایران

مدیر مسئول: دکتر علی زارعی، استادیار دانشگاه بیرجند

سردبیر: دکتر زهرا رهبرنیا، دانشیار دانشگاه الزهراء

جانشین سردبیر: دکتر محمدعلی بیدختی، استادیار دانشگاه بیرجند

مدیر داخلی: وحیده حسامی، عضو هیأت علمی دانشگاه بیرجند

هیات تحریریه به ترتیب حروف الفبا:

دانشیار دانشگاه تربیت مدرس	دکتر مجتبی انصاری
دانشیار دانشگاه بیرجند	دکتر حسین بارانی
دانشیار موسسه آموزش عالی علمی-کاربردی جهادکشاورزی	دکتر سیدجلال‌الدین بصام
استاد تمام دانشگاه بیرجند	دکتر محمد بهنام‌فر
استاد تمام دانشگاه الزهراء	دکتر ابوالقاسم دادور
دانشیار دانشگاه الزهراء	دکتر زهرا رهبرنیا
دانشیار دانشگاه بیرجند	دکتر اکبر شایان سرشت
استاد تمام دانشگاه آزاداسلامی	دکتر محمود طاووسی
استاد تمام دانشگاه سیستان و بلوچستان	دکتر علیرضا طاهری
دانشیار دانشگاه بیرجند	دکتر ابراهیم محمدی
استاد تمام دانشگاه تهران	دکتر حکمت‌الله ملاصالحی
دانشیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه مازندران	دکتر حسن هاشمی زرج‌آباد

ویراستار فارسی: دکتر بهارک ولی‌نیا، دکتری زبان و ادبیات فارسی

ویراستار انگلیسی: دکتر زهرا حسامی، دکتری تخصصی آموزش زبان انگلیسی

ویراستار فنی: دکتر هما مالکی، استادیار دانشگاه بیرجند

زبان انتشار نشریه: فارسی

قالب انتشار: چاپی - الکترونیکی

طراح نشانه نشریه: امیرحسین حسینی

طراح جلد و صفحه‌آرا: عالیہ قاسمی

ناشر: انتشارات چهار درخت

نشانی نشریه و تلفن تماس: خراسان جنوبی، بیرجند، خیابان دانشگاه، دانشکده هنر / ۳۲۲۲۷۲۲۵-۰۵۶

شماره دفتر مجله: ۳۲۲۲۷۱۷۵-۰۵۶

پست الکترونیکی: Niamag@birjand.ac.ir

سامانه ثبت و ارسال مقالات: <http://niamag.birjand.ac.ir>

نمایه‌های پایگاه‌های اطلاعاتی:

مقالات مندرج لزوماً بیانگر نظرات این مجله نیست و مسؤلیت مقالات به عهده نویسندگان محترم است. استفاده از مطالب و تصاویر مجله با ذکر مأخذ، بلامانع است.

- ۴ ■ مقایسه شیوه تصویرگری فرشتگان «اسرافیل، جبرئیل و میکائیل» در سه نسخه از کتاب *عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات* قزوینی
زهره آقاجانزاده، علیرضا طاهری
- ۱۷ ■ مطالعه و تحلیل تزیینات معماری مسکونی اواخر عصر قاجار و دوره پهلوی شهر مهاباد
اسماعیل سلیمی، جمیله صلح‌جو، حسن کریمیان
- ۴۱ ■ مطالعه تحلیلی نقوش گیاهی بر آبگینه در سده پنجم و ششم هجری ایران
پریسا محمدی، سیدرضا حسینی
- ۵۴ ■ مقایسه تطبیقی-تحلیلی نقش سفالینه بر دیوارنگاره‌های دوره صفویه با سفال‌های این دوره با تمرکز بر نقوش کاخ چهلستون اصفهان
محمد اسماعیل اسمعیلی جلودار، یوسف قاسمی قاسموند
- ۷۱ ■ بررسی الگوهای تزیینی و روند آرایه‌های معماری بناهای دشت بر خوار در دوره اسلامی
عباسعلی احمدی
- ۸۸ ■ بررسی و تحلیل نقوش تزیینی سنگ قبور شهرستان دره شهر
اکبر شریفی‌نیا، طیبه شاکرمی، رؤیا ارجمندی
- ۱۰۴ ■ بررسی الگوهای ساختاری فرم/نقش ترنج در منسوجات دوره صفوی
فائزه جان‌نثاری، بهاره تقوی‌نژاد
- ۱۱۹ ■ تطابق مضامین نقوش تزیینی در دیوارنگاره‌های حمام مهدی‌قلی‌خان مشهد و سه پارچه قلمکار دوره قاجار
مریم مونس‌سرخه، سارا حسین‌زاده قشلاقی
- ۱۲۸ ■ توصیف و تحلیل پوشاک جنگاوران در نگاره‌های شاهنامه ۹۵۳ هـ ق پاریس
نفیسه زمانی، فرزانه فرخ‌فر
- ۱۴۴ ■ بررسی هنر آینه‌کاری در رواق دارالسیاده حرم امام‌رضا (ع)
میثم جلالی
- ۱۵۵ ■ واکاوی شکل‌گیری نقوش هندسی شکسته در کاشی‌کاری‌های مسجد جامع اصفهان
فاطمه قنبری شیخ‌شبان، مریم قاسمی سیچانی
- ۱۷۰ ■ سبک‌های تصویری غالب در نگاره‌های مرقع گلشن
خشایار قاضی‌زاده، سحر شفائی
- ۱۹۸ ■ فهرست چکیده‌های انگلیسی www.SID.ir

بررسی شیوه تصویرگری فرشتگان «اسرافیل، جبرئیل و میکائیل» در سه نسخه از کتاب عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات قزوینی

(نسخه کتابخانه ملی فرانسه، ۴۶۳؛ کتابخانه ملی، ۴۶-۳۳۴۳ و چاپ سنگی طهران، ۱۲۸۳)*

(صفحه ۱۶-۴)

زهرة آقاجانزاده^۱، علیرضا طاهری^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه سیستان و بلوچستان (نویسنده مسئول)

۲- استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه سیستان و بلوچستان

چکیده

عجایب المخلوقات قزوینی کتابی بسیار جامع و کامل در حوزه معرفی موجودات عجیب و غریب و ماورایی است که نام این موجودات در مذاهبی هم‌چون مسیحیت و اسلام در قالب داستان‌ها و رهنمودهای عرفانی آورده شده است. عجیب المخلوقات قزوینی باورها و داستان‌های مذهبی که توسط پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) گفته شده است را به صورت تصویری ارائه داده است. یکی از باورهای اشاره شده در این کتاب، وجود و نقش فرشتگان و جایگاه آنان در طبقات آسمان است. در این مقاله به بررسی شیوه تصویرپردازی سه فرشته اعظم خداوند، اسرافیل، جبرئیل و میکائیل در سه نسخه از کتاب عجایب المخلوقات و غرائب الموجودات قزوینی می‌پردازیم. این سه نسخه شامل: نسخه کتابخانه فرانسه، ۴۶۳، نسخه کتابخانه ملی ۴۶-۳۳۴۳ و نسخه چاپ سنگی طهران، ۱۲۸۳ می‌باشد. روش تحقیق به صورت توصیفی-مقایسه‌ای است. در این پژوهش می‌توان مشاهده کرد در تصویرپردازی فرشتگان مدل انسانی برای آن‌ها قائل شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: عجایب المخلوقات، قزوینی، فرشتگان، انسان-حیوان.

1- Email: z.aghajanzadeh25@gmail.com

2- Email: artaheri@arts.usb.ac.ir

* (تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۸/۲۱ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۱۲/۱۹)

مقدمه

عجایب‌نامه‌ها در ابتدا بدون تصویر بوده‌اند؛ اما قزوینی برای هرکدام از تعریف‌هایی که از موجودات در کتاب وجود دارد تصویری به متن اضافه می‌کند و این نکته، تفاوت عجایب‌نامه‌های قزوینی با عجایب‌نامه‌های پیش از وی است. عجایب نگاری اسلامی از قرن سوم و چهارم هجری شروع شده و اوج آن در قرون پنجم تا هشتم هجری بوده و در اواخر قرن هشتم رو به زوال رفته است. در این تحقیق به بررسی تصویرگری فرشتگان در کتاب *عجائب‌المخلوقات* و غرایب‌الموجودات قزوینی در طی قرون متمادی پرداخته شده است. نسخه‌های مورد بررسی شامل سه نسخه است، نسخه کتابخانه ملی فرانسه، ۴۶۳ که متن کتاب به عربی است و نگاره‌ها به صورت تخت همراه با دورگیری مشکی، پر از رنگ و دارای غنای تصویری فراوان، تصویرسازی شده اند. در نسخه کتابخانه ملی، ۴۶-۳۳۴۳ فقط ابتدای کتاب به صورت عربی نگارش شده و باقی متون به صورت فارسی است. نگاره‌ها دارای یک نوع ترکیب‌بندی و دارای یک قالب می‌باشند تعداد رنگ‌های استفاده شده در ملاحظه با نسخه قبلی کاهش پیدا می‌کند و تصاویر ساده‌تر می‌شود. در نسخه چاپ سربی طهران، ۱۲۸۳ ق، صنعت به کمک ترویج این کتاب آمده و از حالت تک‌نسخه‌بودن خارج شده است. در این نسخه، متن به زبان فارسی ارائه شده است و تصاویر کاملاً خطی و فاقد رنگ هستند و دارای جزئیات فراوان می‌شوند و پرداخت در آن‌ها افزایش پیدا می‌کند نکته حائز اهمیت در ترسیم این تصاویر زنانه‌شدن حالت چهره این سه فرشته در این عجایب‌نامه است؛ اما سؤال مطرح شده این است که شیوه تصویرپردازی سه فرشته، اسرافیل، جبرئیل و میکائیل در سه نسخه *عجایب‌نامه* قزوینی به چه صورت ترسیم شده است؟ در تصویرسازی این سه فرشته می‌توان تأثیر دربار و آحاد مردم جامعه را مشاهده کرد؛ به طوری که نسخه کتابخانه فرانسه به دلیل این‌که برای دربار کشیده شده است دارای تعدد رنگ فراوان، رنگ‌های فاخر و شاهانه است؛ اما در دو نسخه بعدی، شاهد استفاده از رنگ‌های کمتر و یا به علت چایی بودن عدم استفاده از رنگ هستیم.

پیشینه

مقاله‌هایی که در این حوزه چاپ شده‌اند و در دسترس قرار دارند شامل: «عجایب‌نامه‌ها و متون عجایب‌نامه‌ای: معرفی ساختاری متن‌ها» نوشته حمیرا زمردی و فاطمه مهری، (۱۳۹۳). در این مقاله به بررسی تمام ساختار عجایب‌نامه‌ها و نحوه قرارگیری متون از لحاظ ساختاری توجه شده اما به جنبه تصویر و ساختاری نقاشی‌های عجایب‌نامه‌ها اشاره‌ای نشده است و نگارندگان فقط به جنبه متنی *عجائب‌المخلوقات* توجه دارند. «تصویر دیو، غول و جن در کتاب *عجائب‌المخلوقات* و *غرائب‌الموجودات* القزوینی» نوشته علیرضا طاهری و مریم زند حقیقی (۱۳۹۱). که در آن به بررسی عجایب‌نامه قزوینی پرداخته شده و موجودات ترکیبی انسان و حیوان که غول و دیو نامیده می‌شوند را مورد تحقیق قرار داده‌اند. آن‌ها در این مقاله نمونه‌ای از غول و دیوهای ارائه شده را از جنبه نمادین و مذهبی آن‌ها بررسی می‌کنند که شامل جنبه‌های ریخت‌شناسی همراه با رموز دینی است.

روش انجام پژوهش

روش پژوهش توصیفی-مقایسه‌ای است و منابع مورد استفاده کتب تاریخی به خصوص نسخه‌های مختلف *عجائب‌المخلوقات* و *غرائب‌الموجودات* قزوینی و مقالات علمی در مورد نسخه‌های مختلف *عجایب‌نامه* قزوینی می‌باشد.

عجایب‌نامه

اواخر قرن دوم و اوایل قرن سوم هجری زمان آغاز نگارش عجایب‌نامه‌ها در مقیاس گسترده است. با رشد دانش جغرافیا در میان مسلمانان و توجه به آن، بخشی از دانش جغرافیایی به عجایب‌نگاری راه یافت. با توجه به منابع جغرافیایی مکتوب، این خردادبه اولین جغرافیانگاری است که به عجایب‌نگاری نیز پرداخته است. سپس ابن رسته با الگوبرداری از ابن خردادبه به عجایب‌نگاری توجه نمود. در این زمان، عجایب‌نگاری محدود به اطلاعات خاصی بود و هنوز به گستردگی دوره‌های بعد نرسیده بود و باید ابن فقیه را در این زمینه پیشرو دانست (اشکواری، ۱۳۹۲: ۷۷). عجایب‌نامه‌نگاری پیش از آن که به منزله سنتی نوشتاری و یا ژانر ادبی (اگر بتوان عنوان ژانر را بر آن گذاشت)

به عجایب‌نامه‌ها راه یافته‌اند. این مطالب برای انسان امروزی باورپذیر نیست؛ اما می‌توان با معیارهای امروزی به داوری آن آثار پرداخت. قابل توجه است که شماری از این شگفتی‌ها (که گاه ریشه در واقعیت دارند اما با اغراق بازگو شده‌اند) در سفرنامه فرنگیانی که پس از دوره صفوی به سرزمین‌های شرقی پانهاده‌اند دیده می‌شود و این نشان می‌دهد که عجایب نگاری در همه ادوار رواج داشته است (آق قلعه، ۱۳۹۱: ۱۳۹).

عجایب نگاری

در فرهنگ نفیسی کلمه عجایب چنین تعریف شده است: «مأخوذ از تازی؛ عجایب و چیزهای عجیب، نادر و غیر معهود و برخلاف عادت، هر چیزی که شگفت آورد» (نفیسی، ۱۳۴۳). در قرآن، این منشور جاوید الهی پنج بار واژه عجیب به کار برده شده‌است و یکی از این پنج مورد در وصف خود قرآن می‌باشد: «إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا = ما قرآنی شگرف شنیده‌ایم» (جن: ۱). مشتقات عجب ۲۱ بار در قرآن بیان شده است. همه عجایب‌نامه‌ها، در مورد طبیعت و نمودهای گوناگون آن است؛ عجایب‌نامه‌ها می‌کوشند تا با پرداختن به جهان طبیعت و اعیان طبیعی، تصویری از هستی پیش چشم مخاطب خود ترسیم کنند که در آن از آسمان و زمین، خشکی‌ها و دریاها، کوه‌ها و رودها و باشندگان آن‌ها، از انسان، حیوان، نبات و جماد سخن گفته شود. در این متن‌ها، درباره چگونگی آفرینش، عالم علوی و عالم سفلی، خشکی‌ها، دریاها و اقیانوس‌ها، مختصات جغرافیایی آن‌ها، حیوانات غول پیکر دریایی، پرندگان عظیم‌الجثه، مردمان و جانوران جزایر، رودها، چشمه‌ها و چاه‌ها، کوه‌ها و صخره‌ها، شهرها، بناهای شگفت‌انگیز، حیوانات، گیاهان، سنگ‌ها، خواص و منافع آن‌ها، علوم غریبه مانند کیمیا، طلسمات، خواص اعداد، جفر و رمل، علم فراست، شعبده و برخی امور روزمره اطلاعاتی درج شده است (زمردی و مهری، ۱۳۹۳: ۳۴۱). سنت عجایب‌نامه‌نویسی در ایران دارای قدمت فراوانی است. جهان عجیب و غریب عجایب‌نامه‌ها از تخیل، فانتزی، واقعیت و تردید سرشار است. در این جهان مرز واقعیت و غیرواقعیت مبهم است و نوعی تفکر و خیال سیال بر متن سیطره دارد. بدین ترتیب می‌توان گفت که عجایب‌نامه‌ها ماهیتی منحصر به فرد در مقایسه با

رواج پیدا کند، در قالب شگفتی‌های جهان طبیعی و عجایب بر و بحر در میان مردم رایج بوده است. حتی می‌توان گفت خاستگاه برخی از این عجایب، آموزه‌های دینی و به‌ویژه قرآن کریم است. در بسیاری از قصص قرآنی از جمله داستان‌های سوره کهف، می‌توان به بسیاری از این شگفتی‌ها و عجایب - دست کم برای بشر معمولی - اشاره کرد (حری، ۱۳۹۰: ۱۴۱). سنت عجایب‌نامه‌نویسی را از یک سو مرتبط با گسترش کتاب‌های جغرافیا و از سوی دیگر، در پیوند با کتاب‌های حیوان‌شناسی یونانی، رومی و عربی دانسته‌اند. از کتاب عجایب هند اثر ناخدا بزرگ شهریار رامهرمزی در سده چهارم هجری قمری، به عنوان یکی از نخستین نمونه‌های عجایب‌نامه‌های ایرانی نام برده‌اند. متن فارسی این اثر موجود نیست و در سال ۱۳۴۸ هجری شمسی محمد ملک‌زاده نسخه عربی آن را به فارسی ترجمه کرده‌است. عجایب برّ و بحر یا عجایبالاشیا یا عجایبالدنیا، اثر ابو موید بلخی نیز از نمونه‌های کهن عجایب‌نامه‌ها به شمار می‌رود که متأسفانه این کتاب به روزگار ما نرسیده است. تحفه الغرائب اثر محمد ابن ایوب الحاسب طبری در سده پنجم هـ ق و عجایب المخلوقات و غرائب الموجودات، تألیف محمد بن محمود بن احمد طوسی (همدانی) در سده ششم هجری قمری، از دیگر نمونه‌های عجایب‌نامه‌ها به شمار می‌روند. معروف‌ترین عجایب‌نامه‌ای که به بررسی برخی وجوه تخیلی آن (دیوان و موجودات ماورائی) پرداخته و در نوشتار حاضر مورد مطالعه قرار گرفته است، عجایب‌المخلوقات و غرائب‌الموجودات زکریا بن محمد مکمونی قزوینی است. وی این کتاب را در قرن هفتم هـ ق. پدید آورده است. به غیر از آن می‌توان به آثار مشهوری چون نخبه‌الدهرفی عجایب التبر و البحر از شمس‌الدین انصاری دمشقی در سده هشتم هـ ق و نوادر التبادر لتحفه البهادر شمس‌الدین محمد ایوب دنیسری در سده هفتم هـ ق اشاره کرد (ابراهیمی، ۱۳۹۱: ۴). باید توجه داشت که جنبه شگفتی‌پردازی این آثار نیز در جای خود قابل توجه است و می‌توان از آن در بررسی‌های جامعه شناختی بهره جست. بیشتر آن‌چه درباره شگفتی‌های باورپذیر در عجایب‌نامه‌ها درج شده مربوط به سرزمین‌هایی دور افتاده نسبت به مکان نگارش این متون است. این مطالب از قول بازرگانان و جهانگردان نقل شده و با افزودن شاخ و برگ‌هایی

گروه قرار می‌گیرند موجودات ماورایی هستند که خود این موجودات یا در زیر مجموعه یک خلقت واحد قرار دارند مثل جن، (که دیوان و شیاطین، جزیی از آن محسوب می‌شوند) یا این‌که ساخته و پرداخته اوام بشر هستند که بر اساس باورهای عامیانه و خرافات به شیوه شفاهی و سینه‌به‌سینه منتقل شده‌اند؛ هم‌چون گونه‌های شق^۱، سناس، آل، دوالپا و غیره (طاهری و حقیقی، ۱۳۹۱: ۲۸).

فرشتگان

فرشته‌شناسی یکی از شاخه‌های مهم هستی‌شناسی در آرای فلاسفه خدامحور است، زیرا در متون مقدس، از فرشتگان بسیار سخن به میان آمده و اعتقاد به وجود این مخلوقات شریف، در زمره اصول یقینی ادیان توحیدی قلمداد و از آنان به منزله عوامل مهم حصول معرفت و وصول به سعادت یاد شده است. شیخ شهاب‌الدین سهروردی - چهره شناخته شده حکمت اشراق در فلسفه اسلامی - در آثار خود، فرشتگان را با عنوان انوار مجرد جوهری مورد همت و اهمیت قرار داده، آن‌ها را با تأییدات قرآنی و گاه روایی و شهودی، واسطه‌های خلقت آفریدگار، مظاهر صفات الهی و میانجی پیامبران با بارگاه الهی دانسته است که خداوند از طریق آنان ما را به خودشناسی و نهایتاً به شناخت خویشتن هدایت می‌کند. لذا *فقه الانوار* او نه تنها شناختی از این موجودات ملکوتی به دست می‌دهد، بلکه تعریفی از نحوه آفرینش و شکل‌گیری مراتب وجود است (دبیری، حقیقت، ۱۳۹۳: ۸۳). یکی از مهم‌ترین مباحث فرشته‌شناسی مبحث اثبات فرشتگان است؛ چرا که ضمن استدلال بر وجود ایشان، ماهیتشان روشن‌تر می‌شود. سهروردی که در یک اسلوب کلی برای تمام مباحث اثباتی خود دو طریق شهود و استدلال را به کار می‌برد، در اثبات عالم انوار از آن رو که مبنایش شهود است، نخست به مشاهده اصحاب تجرد تمسک می‌جوید و البته تأکید می‌کند هر صاحب مشاهده‌ای بر این مطلب معترف خواهد بود. سپس آیات و روایات و حتی ادعیه‌ای را دال بر صدق مدعای خود می‌آورد و در نهایت، براهینی بر این عالم اقامه می‌کند و متذکر می‌شود این‌ها برای افرادی است که از امکان مشاهده محروم‌اند و اگر کسی نه مشاهدات را

دیگر انواع ادبی دارند. هستی آنها در رویارویی امر ممکن و غیر ممکن پا می‌گیرد و از این رو است که عجایب‌نامه‌ها را گاه در زمره ژانر ادبیات شگرف (یا همان فانتزی) طبقه‌بندی می‌کنند (براتی، ۱۳۸۸: ۱۰).

عجایب‌المخلوقات و غرایب‌الموجودات قزوینی

عجایب‌المخلوقات و غرایب‌الموجودات را زکریابن محمد بن مکمونی قزوینی (درگذشت ۶۸۲ هـ.ق) در سده هفتم هـ.ق، ابتدا به زبان عربی نوشت و سپس تحریری از آن به زبان فارسی فراهم آورد. قزوینی دارای آثار دیگری مانند *عجایب‌البدان* به عربی و *آثارالبلاد و اخبارالعباد* به فارسی است. وی که دوران تحصیل خود را در نظامیه بغداد گذرانده بود از مشاهیر فقهای شافعی به شمار می‌رفت و در علوم طبیعی و طب نیز از بزرگان دوران خود بود. کتاب *عجایب‌المخلوقات و غرائب‌الموجودات* قزوینی از جمله آثار مطرح قزوینی با شمار می‌روند (ابراهیمی، ۱۳۹۱: ۱). *عجایب‌المخلوقات* قزوینی، نخستین بار به سال ۱۸۴۹ م. به کوشش فردیناند ووستنفلد در گوتینگن چاپ شده است. هم‌چنین ترجمه‌هایی به زبان فارسی از این متن در دست است که از میان آن‌ها نسخه‌هایی از یک تحریر ترجمه با ویژگی‌های زبانی کهن دیده می‌شود. کهنگی این تحریر ترجمه چنان است که برخی را برآن داشته تا این احتمال را مطرح سازند که نگارش این متن نیز توسط مؤلف به انجام رسیده است. این تحریر فارسی چند بار به صورت سنگی چاپ شده و یک بار هم در سال ۱۳۴۰ هـ.ش به صورت حروفی به کوشش نصرالله سبوحی (مدیر کتابخانه مرکزی تهران) منتشر شده است. در چاپ سبوحی از برخی چاپ‌های سنگی پیشین استفاده شده است و تصاویری که در آن درج شده برگرفته از چاپ سنگی سال ۱۲۸۳ هـ.ش طهران است که به اهتمام حاجی محمد خوانساری منتشر شده است. متن چاپ سبوحی نیز عمدتاً بر پایه همان چاپ است (آق قلعه، ۱۳۹۱: ۱۳۹). مخلوقات ترکیبی انسان - حیوان موجوداتی هستند که ظاهری انسانی دارند، مثلاً با بدن انسان و سر یک جانور دیگر و یا برعکس و بعضی با حالت و رفتار انسانی به نمایش درآمده‌اند. یک دسته از این موجودات که در این

چهار فرشته عالی مقام خداوند اسرافیل مأمور اعلام فرارسیدن روز قیامت با شیپور (صور اسرافیل) می‌باشد (انصاری، ۱۳۶۴: ۱۵۷). باورداشتن صور اسرافیل، یکی از پایه‌های اعتقادی در همه ادیان الهی است. قرآن کریم بر این مهم تأکید فراوان دارد به طوری که ۱۴۰۰ آیه درباره رستاخیز است (منصوری، ۱۳۹۱: ۸۷). «اسرافیل» در زبان سریانی به معنی بنده خداوند متعال است و «ایل» در زبان عبری به معنای الله است و «اسرف» کلمه‌ای است که به «ایل» اضافه شده است و بنا به روایتی از امام سجاد (ع): هرچه به «ایل» اضافه شود به معنی عبدالله است. اسرافیل نخستین فرشته‌ای بود که به حضرت آدم (ع) سجده کرد. بودن نفخه مرگ و حیات در دست او، نشانه عظمت این فرشته است. «صور» در لغت به معنی «شاخ» بوده و معنای دنیایی آن «شیپور» است. معمولاً برای توقف یا حرکت لشکر و گاه کاروان‌ها از آن استفاده می‌کردند و «نفخ صور» حقیقتی است که ده بار در قرآن کریم از آن یاد شده است (رجالی‌تهرانی، ۱۳۷۸: ۱۱۰).

جبرئیل (فرشته وحی)

کلمه جبرئیل^۲ از اصل عبری «گبهریل» به معنای «مرد خدا» نخستین بار در تورات یهودیان، هم‌چون پرواز کننده‌ای به سوی دانیال نبی (ع) آمده، آن‌گاه که وی رؤیا بدید و معنی آن طلبید، ناگاه شبیه مردی نزد او ایستاد که همو جبرئیل بود. قبل از آن جبرئیل در سنن یهودی یکی از هزاران فرشته نمایشگر ملل و افراد و پدیده‌های طبیعی بود. جبرئیل از ملائک قدیم و فرمانروای بهشت باشد که در کنار خداوند بر همه نیروها چیره است و پیام‌آور خدا به سوی انسان است. همه این مفاهیم راجع به جبرئیل در اسلام هم وارد شده است؛ چندان که همو حامل وحی به پیامبر (ص) باشد. این اسم غیرعربی دخیل در قرآن مجید فقط در سوره‌های مدنی آمده است. آرتور جفری معتقد است که واژه جبرئیل در قرآن اصل آرامی دارد؛ زیرا صورت سریانی آن نزدیک‌ترین تشابه را با صورت متداول عربی داراست؛ اما جالب و قابل تعمق آن که نام جبرائیل در یک متن مانوی و تورفانی به زبان فارسی میانه (=پهلوی) نیز آمده است (اذکایی، ۱۳۹۱: ۴۸). «جبرئیل» فرشته‌ای است که وحی الهی را به پیامبر اکرم (ص) می‌رساند.

تصدیق کند و نه براهین او را قانع سازند، چاره‌ای جز ریاضت و رسیدن به تجربه شهودی شخصی نخواهد داشت. او با تصریح بر این که انبیا و بزرگان حکمت چون انبیاذقلس، اغناذیمون، هرمس، سقراط و افلاطون بر عالم انوار و مشاهدتی آن به صراحت سخن گفته و اغلب حکمای هند و فارس نیز بر این عقیده‌اند، بیانات خود را فقط از باب تشبیه و یادآوری قلمداد و بیان می‌کند که اساساً بنای اصحاب مشاهده بر براهین، که از آن با عنوان «اقتناعیات» یاد می‌کند، نمی‌باشد. وی برای آن که سخن خود را به قبول نزدیک‌تر کند، ذکر می‌کند که وقتی رصد ستاره‌شناسان در علم نجوم را پذیرفته است، چرا سخن بزرگان نبوت و حکمت در باب رصد روحانیون که با ریاضت انجام شده، پذیرفته نشود (همان: ۸۸)؛ از این رو در نگارگری برای ترسیم فرشتگان، هنرمند با بهره‌گیری از لوازم مادی و واقعی این عالم دست به خلق عالمی غیر مادی و ماورایی می‌زند که در آن موجودات نامحسوس، محسوس می‌شوند. این فضا در نگارگری که جایگاه فرشتگان بالدار با هاله‌های نورانی است و نادیده‌ها را متصور می‌کند، تنها می‌تواند نمودی از عالم مثال و خیالی باشد. برای ظهور و تجلی فرشتگان در هنر، چنین فضای آسمانی و بدون سایه‌ای بسیار ضروری است و این امر ممکن نمی‌شود مگر با بهره‌گیری از عالم مثال که موطن این موجودات مجرد است؛ بنابراین نگارگر ایرانی برای ترسیم چنین موجودات روحانی باید دست به خلق عالمی قدسی بزند؛ از این رو در نگارگری ایرانی، نگاه بیننده از جزئی به جزء دیگر هدایت می‌شود و به تدریج وارد فضای کل اثر می‌شود؛ از نشانه و تمثیل و نماد استفاده فراوان می‌شود و هنرمند به صورت غیر مستقیم در خدمت معیارهای معنوی و دینی برخاسته از تفکر اسلامی با زبانی شاعرانه و خیال‌انگیز، «عالم مثال» را که میان دو جهان معقول و محسوس قرار دارد به تصویر می‌کشد. نگارگر به دنبال به‌تصویر کشیدن اصل و جوهر طبیعی اشیاست. در آثار هنرمند خبری از زمان، مکان و بعد معینی نیست و قوانین جهان، دیگر به کار نمی‌آیند (مولوی و نصری، ۱۳۹۲: ۶۸).

اسرافیل (فرشته صور)

فرشتگان در درجه پایین‌تری از پیامبران قرار گرفته‌اند، از

در اسلام است (همان: ۱۵۸). یکی از رؤسای چهارگانه ملائکه «میکائیل» است. قرآن مجید در سوره بقره آیه ۹۸ از میکائیل به عنوان «میکال» یاد فرموده و دشمنی با او را در ردیف دشمنی با خدا و ملائکه و انبیا قرار داده و دشمن او را متهم به کفر کرده است. میکائیل موکل ارزاق موجودات بوده و اعوان و یارانی نیز در جمیع عالم دارد. در روایتی از رسول خدا(ص) اسم میکائیل عبدالله است؛ امیرالمومنین(ع) می‌فرماید: جبرئیل مؤذن اهل آسمان‌ها و میکائیل امام آن‌ها که در بیت‌المأمر به او اقتدا می‌کنند (رجالی‌تهرانی، ۱۳۷۸: ۱۰۹).

نسخه عجایب‌المخلوقات و غرایب‌الموجودات کتابخانه

فرانسه ۴۶۳

این نسخه در کتابخانه ملی فرانسه نگهداری می‌شود و دارای جلد چرمی به رنگ قهوه‌ای تیره است که نقشی به صورت تکنیک سوخته بر روی جلد حکاکی شده است. این نمونه از عجایب‌نامه به صورت تماماً عربی نوشته شده که در نگارش آن از تمام حرکات (مَکْرَمَاتٌ) استفاده شده و دارای ۶۰۸ صفحه است که با خط نسخ نگارش شده است. در نگارش این کتاب، رنگ قرمز برای معرفی و عنوان بندی و رنگ مشکی برای توضیحات به کار برده شده است. تصویر سازی این کتاب از رنگ‌های بسیار متنوع و مرغوب است به طوری که در بعضی از صفحات، رنگ طلایی برای رنگ‌آمیزی به کار برده شده است و در تصویر سازی‌های آن از دورگیری مشکی استفاده شده است نکته حائز اهمیت در این کتاب حاشیه‌نویسی آن است که گاه به صورت تک کلمه‌ایی و گاه به صورت چندین جمله است.

او ملک مقرب خدا و بزرگ‌تر از جمیع فرشتگان است که علم حضرت حق در او تجلی می‌کند و او از طرف طریقه وحی به فرشتگان کوچک‌تر و پائین‌تر که تعدادشان بسیار زیاد است تجلی و ظهور می‌کند و از آن‌ها بر پیامبر اکرم(ص) تجلی می‌یابد. نام او در عربی چندگونه تلفظ شده است که بعضی از آن‌ها عبارت‌اند از: «جبریل، جبریل، جبرائیل، جبرائیل، جبرئیل، جبرین»؛ اما در میان مسیحیان و یهودیان «گابریل» به معنی مرد خدا و مظهر قدرت است (رجالی‌تهرانی، ۱۳۷۸: ۱۰۳). در فرهنگ لغت زبان فارسی «سروش» برابر با جبرئیل، رساننده پیام الهی به پیامبران و مردان خدا معرفی شده است. نوشته‌اند سروش فرشته‌ای است که پیغام‌آور باشد و نیز فرشته‌ای که پیغام و مژده آرد. از واژه سروش در ادبیات پیش از اسلام و در فرهنگ اوستایی، ادبیات زرتشتی و فارسی میانه بسیار نام برده شده است (طاووسی، ۱۳۹۳: ۱۸۹). خوش بخندی بر سروش مطرب و آوای رود/ و توانی دامنش پر لؤلؤ مکنون کنی (دهخدا، ۱۳۷۷) هم‌چنین در سوره‌های قرآن: بقره آیه ۹۸، سوره تکویر آیات ۱۹ تا ۲۵، آمده است که فرشته جبرئیل وظایف خود را به تنهایی و انفرادی انجام می‌دهد.

میکائیل (فرشته رزق)

در کتاب بازشناسی قرآن در مورد فرشته میکائیل چنین آمده است که این فرشته را مخصوص یهودی‌ها می‌دانند (انصاری، ۱۳۶۴: ۱۵۷) و هم‌چنین در انجیل نام میکائیل قید شده است؛ به گونه‌ای که میکائیل در انجیل هم‌تراز با جبرئیل

جدول ۱: مجموعه تصاویر کشیده شده در نسخه کتابخانه فرانسه ۲۸۷ تصویر می‌باشد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

انسان-انسان	انسان- حیوان	حیوان- حیوان	گیاه	حیوان	مجموعه داستان	گیاه-حیوان	اجرام	ساختمان
۱۶	۲۷	۴۵	۱۸۷	۱۴۳	۱۸	۱	۲۳	۱

جدول	انسان-گیاه
۵	۳

جدول ۲: موجودات ترکیب انسان، کتاب عجایب المخلوقات قزوینی، نسخه کتابخانه ملی فرانسه (نگارندگان، ۱۳۹۸).

نام	ترکیب‌ها	تصویر
میکائیل	انسان - حیوان انسان + بال	
اسرافیل	انسان - حیوان انسان + بال	
جبرئیل	انسان - حیوان انسان + بال	

میان آب و گل بود و ...». این نسخه از عجایب‌نامه قزوینی دارای ۱۱۵۸ صفحه می‌باشد که به صورت عربی - فارسی نگارش شده است؛ صفحات این کتاب با خطوط ظریف آبی و قرمز کادر بندی شده و مجدداً درون این کادر، کادری دیگر با همین رنگ کشیده شده است که متن‌ها در آن قرار گرفته‌اند. متن کتاب با خط نستعلیق و با رنگ مشکی و عناوین مهم آن با رنگ قرمز است. در بعضی از صفحات آن حاشیه نویسی به صورت تک‌کلمه‌ای می‌باشد. به نظر می‌رسد بعضی از تصاویر بعداً به این کتاب اضافه شده است؛ آن هم به دلیل ناهماهنگ بودن با تصاویر قبلی و نوع رنگ گذاری آن؛ زیرا دورگیری‌ها کاملاً حذف می‌شوند و ظرافت دیگر به کاربرده نمی‌شود و در بعضی از صفحات تصاویر با مداد و بدون رنگ طراحی شده‌اند. تصاویر به شدت کودکانه و ساده کشیده شده‌اند و ظرافتی

نسخه عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات کتابخانه

ملی ۴۶-۳۳۴۳

این نسخه دارای جلد چرمی قهوه‌ای رنگ است که بر روی آن تکه‌ای چرم به صورت جداگانه، با تکنیک سوخته قرار گرفته است. ابتدای کتاب به صورت عربی نگارش شده، اما در هنگام نگارش آن از حروف نگارشی (مُـ) استفاده نشده است. این کتاب به ابراهیم عادلشاه تقدیم شده است. ابتدای این کتاب به مدح و ستایش خداوند و بعد به مدح پیامبر پرداخته است «و باران بر ما بخشش و رحمت را و گنج بخشش را و مغفرتت را و داخل کن ما را در حفظ عنایت و بزرگداشت و درود بفرست بر صاحب نفس پاکیزه و روشن، مخصوصاً بر سید پیامبران و ... و محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب کسی که او را برای پیامبری برگزیدی در حالی که حضرت آدم در

مانده‌اند. دلیل طولانی‌بودن این نسخه توضیح فراوانی است که در مورد موضوع‌های معرفی شده ارائه داده‌اند؛ زیرا از احادیث نبوی و از روایت‌های غیر استفاده کرده‌اند. در بعضی از موارد، تصاویر به همراه توضیحات بیشتر در بخش دیگری از کتاب مجدداً آورده شده‌اند؛ مانند ماجرای تاروت و ماروت و یا

مانند نسخه چاپ سنگی و نسخه کتابخانه ملی فرانسه ندارد؛ به طوری که در بیشتر تصاویر بیرون‌زدگی رنگی هویداست و در بعضی از موارد تصاویر و متن همخوانی ندارند و تصاویر به متن وفادار نیستند. در این نسخه ابتدا متن نوشته شده و بعد تصاویر کشیده شده‌اند. از آن‌جا که هنگام نگارش فضایی برای طراحی باقی می‌گذاشتند؛ بعضی از صفحات برای طراحی خالی

جدول ۳: مجموعه تصاویر کشیده شده در این نسخه ۴۳۴ تصویر می‌باشد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

انسان-انسان	انسان-حیوان	حیوان-حیوان	گیاه	حیوان	جدول	گیاه-حیوان	اجرام	حیوان-انسان
۱۴	۳۳	۴۷	۱۱۹	۱۵۴	۵	۱	۳۴	۵
	انسان-گیاه							
۱۸	۲							

جدول ۴: موجودات ترکیب انسان، کتاب عجایب‌المخلوقات قزوینی، نسخه کتابخانه ملی ایران (نگارندگان، ۱۳۹۸).

نام	ترکیب‌ها	تصویر
میکائیل	انسان - حیوان انسان + بال	
اسرافیل	انسان - حیوان انسان + بال	
جبرئیل	انسان - حیوان انسان + بال	

نقش و نگاری روی جلد طراحی نشده و دارای ۲۸۲۰ صفحه و مصور می‌باشد. شروع کتاب با متن فارسی آغاز شده که نوشتار آغازین در طرح اسلیمی نگارش شده و به صورت مختصر به شکرگذاری خداوند و معرفی خطاط و تصویرگر این کتاب پرداخته شده‌است. پایان کتاب هم به همین صورت می‌باشد و مجدداً نوشتار در طرح اسلیمی قرار دارد و نشان می‌دهد که کتاب در کدام کارخانه و به چه شخصی اهدا گردیده است.

نسخه عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات چاپ سنگی طهران، ۱۲۸۳ ق

این کتاب توسط محمدنصیر خوانساری به صورت فارسی و با خط نستعلیق در سال ۱۲۸۳ هـ ق نوشته شده است. این نسخه از عجایب‌نامه قزوینی به صورت چاپ سنگی و به رنگ مشکی در کارخانه استاد کربلایی محمد محمدحسین سمت چاپ شده و به ناصرالدین‌شاه، پادشاه وقت تقدیم گردیده‌است. این نسخه دارای جلد چرمی به رنگ آبی تیره است و هیچ‌گونه

جدول ۵: مجموع تصاویر کشیده شده در این نسخه از عجایب‌المخلوقات و غرائب‌الموجودات ۲۹۳ تصویر می‌باشد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

انسان-انسان	انسان-حیوان	حیوان-حیوان	گیاه	حیوان	مجموعه داستان	گیاه-حیوان	اجرام	ساختمان
۱۱	۴۲	۴۲	۵۲	۹۰	۶۳	۱	۹	۱

جدول ۶: موجودات ترکیب انسان، کتاب عجایب‌المخلوقات قزوینی، چاپ سنگی، ۱۲۸۳ هـ ق (نگارندگان، ۱۳۹۸).

نام	ترکیب‌ها	تصویر
میکائیل	انسان - حیوان انسان + بال	
اسرافیل	انسان - حیوان انسان + بال	
جبرئیل	انسان - حیوان انسان + بال	

چین با نگینی قرمز رنگ، با آویزهایی بر بالای آن بر سر پیکره قرار دارد؛ بال‌ها با رنگ سبز و با کمی جزئیات همراه است؛ شنلی به رنگ خردلی بر دوش انداخته شده که تا زانوان ادامه دارد و لباسی دوتکه با چند رنگ بر تن پیکره است. در تصویر ۲، پیکره به صورت ساده و با تعدد رنگ کمتری ترسیم شده و می‌توان گفت فقط از سه رنگ برای رنگ‌آمیزی استفاده گردیده به طوری که پیکره به صورت ساده و بی‌پیرایش از روبه‌رو ترسیم شده و بر روی سر، پری به رنگ نخودی وجود دارد. پیکره به صورت ساده و بی‌پیرایش از رو به رو ترسیم شده است؛ بر روی سر، پری به رنگ نخودی وجود دارد؛ دست‌ها بر روی هم و زیر جناق سینه قرار گرفته‌اند و پاها به صورت نیم‌رخ، یکی در پس دیگری پنهان گشته است؛ بال‌ها با سه رنگ سبز، قرمز و صورتی همراه با دورگیری مشکی می‌باشد؛ به غیر از دامنی به رنگ سبز همراه با کمربندی به رنگ قرمز لباس دیگری بر تن فرشته نیست. در تصویر ۳، به واسطه چاپ سنگی، رنگی در تصویر مشاهده نمی‌شود؛ اما پیکره دارای ظرافت‌های زنانه است؛ صورت به طور نیم‌رخ و با موهای بلند تا پشت همراه با تاجی پر از نگین، بال‌ها ظریف و پر از جزئیات است؛ لباسی بلند همراه با دامنی بلند بر تن فرشته است که تا پایین پاها فقط نوک پاها مشخص می‌باشد و باقی پنهان است.

تصویر ۴: فرشته اسرافیل (نسخه کتابخانه ملی فرانسه: ۱۹۹).

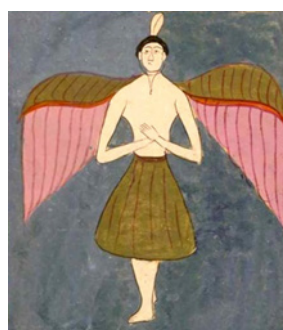

تصویر ۵: فرشته اسرافیل (نسخه کتابخانه ملی ایران: ۱۸۱).

مقایسه سه نسخه عجایب‌المخلوقات و غرایب‌الموجودات

تصویر ۱: فرشته میکائیل (نسخه کتابخانه ملی فرانسه: ۲۰۱).

تصویر ۲: فرشته میکائیل (نسخه کتابخانه ملی ایران: ۱۸۳).

تصویر ۳: فرشته میکائیل (نسخه چاپ سنگی طهران: ۲۰).

در سه تصویری که از فرشته میکائیل در سه نسخه عجایب‌نامه قزوینی آمده است می‌توان ترسیم پیکرهایی را مشاهده کرد که به صورت یک مرد مصور شده است. در تصویر ۱، رنگ‌های به‌کاررفته در این فرشته بسیار پررنگ و تعداد رنگ‌ها بالاست و همین‌طور می‌توان پردازش و آناتومی بسیار دقیقی را مشاهده کرد. در این نگاره، پیکره از روبه‌رو ترسیم شده؛ صورت به‌طور سه‌رخ نمایان است و دست راست زیر گلو و دست چپ به صورت نیمه‌باز می‌باشد که می‌توان این استنباط را داشت که در حال توضیح دادن چیزی است؛ کلاهی به رنگ سفید و پر

تصویر ۸: فرشته جبرئیل (نسخه کتابخانه ملی ایران: ۱۷۸).

تصویر ۹: فرشته جبرئیل (نسخه چاپ سنگی طهران: ۲۰).

در سه تصویری که از فرشته جبرئیل در سه نسخه عجایب‌نامه قزوینی آمده است می‌توان ترسیم پیکرهایی را مشاهده کرد که به صورت یک مرد مصور شده است. در تصویر ۷، پیکره از روبه‌رو ترسیم شده که کلاهی به رنگ سفید بر سر دارد، همراه با نگینی قرمز رنگ و ریشه‌هایی در اطراف آن و گوشواره‌های زمردین در گوش بال‌هایی به رنگ لاجورد دارد؛ دست‌ها به صورت روبه‌رو روی سینه قرار گرفته، شلی قرمز رنگ بر دوش تا روی زانوان، لباسی دوتکه به رنگ‌های طلایی و سبز یشمی و کفشی قرمز رنگ که جلالی شاهانه دارد. در تصویر ۸، پیکره به صورت سه‌رخ است که بال‌ها هم به صورت مورب قرار گرفته‌اند، با رنگ‌های نارنجی و سبز و صورت با دورگیری مشکی همراه است؛ دامنی به رنگ خاکستری تیره تا روی زانو و گردنبندی با تک نگینی مشکی در گردن دارد؛ دست‌ها در کنار بدن و به صورت حالت‌دار رو به جلو می‌باشد. در تصویر ۹، پیکره از روبه‌رو ترسیم شده و می‌توان ظرافت‌های زنانه را در ترسیم چهره و پیکره مشاهده کرد. تاجی پر از نگین بر سر دارد و سر رو به بالا و به صورت

تصویر ۶: فرشته اسرافیل (نسخه چاپ سنگی طهران: ۲۰).

در سه تصویری که از فرشته اسرافیل در سه نسخه عجایب‌نامه قزوینی آمده است می‌توان ترسیم پیکرهایی را مشاهده کرد که به صورت یک مرد مصور شده است. در تصویر ۴، پیکره را به صورت نیم‌رخ و بال‌ها را به صورت تمام‌رخ و قرمز رنگ می‌توان مشاهده کرد که به صورت ساده نمایان است و کلاهی بر سر دارد که با چند ریشه در جلو و عقب سر همراه‌اند؛ پیکره پیراهن سبز یشمی و بلندی تا بالای مچ و چکمه‌ای قرمز رنگ و بسیار شاهانه دارد و در حال نواختن صور می‌باشد. تصویر ۵، پیکره به صورت نیم‌رخ با بال‌هایی به صورت روبه‌رو که با رنگ‌های نارنجی و سبز و دورگیری مشکی همراه است، پرداخت شده با شیپوری در دستان که رو به بالا و مورب گرفته شده است و منتظر اجازه است که شروع به نواختن کند و دامنی سبزرنگ تا روی زانوان دارد. در تصویر ۶، پیکره به صورت دو زانو نشسته است؛ رنگی در ترسیم وجود ندارد؛ اما پرداخت و جزئیات بسیار فراوان است به طوری که در ترسیم این پیکره می‌توان ظرافت‌های زنانه را مشاهده کرد؛ تاجی پر از نگین همراه با موی بلند تا روی کتف‌ها دارد؛ چهار بال، لباسی بلند و کمربندی مرصع کاری شده و شیپوری بسیار بلند و بزرگ که در هر دو طرف، دهانه‌دار است را در دست‌ها نگه داشته است.

تصویر ۷: فرشته جبرئیل (نسخه کتابخانه ملی فرانسه: ۲۰۰).

فهرست منابع

- قرآن کریم
- صفری آق‌قلعه، علی. (۱۳۹۱). «عجایب‌المخلوقات و غرایب‌الموجودات». گزارش میراث، دور دوم، سال ششم، ۵۴-۵۵.
- ابراهیمی، معصومه. (۱۳۹۱). «مطالعه تطبیقی دیوها و موجودات مافوق طبیعی در عجایب‌المخلوقات قزوینی و بحره»، دانشگاه باهنر کرمان، شماره ۶: ۱-۲۹.
- اذکایی، پرویز. (۱۳۹۱). پزشکی در ایران باستان. تهران: انتشارات دانشگاه شاهد مرکز تحقیقات کارآزمایی بالینی طب سنتی ایران.
- اشکواری، محمدجعفر. (۱۳۹۲). «عجایب‌نگاری ابن فقه در کتاب البلدان»، فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ اسلام، سال ۱۴، شماره ۴، شماره مسلسل ۵۶: ۷۵-۱۰۰.
- انصاری، مسعود. (۱۳۶۴). بازشناسی قرآن. تهران: همکاران کیهان.
- براتی، پرویز. (۱۳۸۸). روایت شکل و ساختار فانتزی عجایب‌نامه‌ها به همراه متن عجایب‌نامه‌ای قرن هفتمی. تهران: افکار.
- حرّی، ابوالفضل. (۱۳۹۰). «عجایب‌نامه‌ها به منزله ادبیات همناک»، فصلنامه علمی پژوهشی نقد ادبی، سال ۴، ش ۱۵۵: ۱۳۷-۱۶۴.
- دبیری، زهرا؛ حقیقت، لاله. (۱۳۹۳). «مقایسه دیدگاه سهروردی و اکویناس درباره چگونگی اثبات فرشتگان و تبیین ماهیت ایشان»، فصلنامه اندیشه دین دانشگاه شیراز، دوره ۱۴، شماره ۱، پیاپی ۵۰، ص ۸۰-۱۱۴.
- رجالی تهرانی، علیرضا. (۱۳۷۸). فرشتگان (تحقیقی قرآنی، روایی و عقلی). قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- زمردی، حمیرا؛ مهری، فاطمه. (۱۳۹۳). «عجایب‌نامه‌ها و متون عجایب‌نامه‌ای: معرفی ساختاری متن‌ها»، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر، شماره ۲۶: ۳۳۹-۳۵۴.
- طاووسی، مریم. (۱۳۹۳). «سروش»، پژوهش‌نامه فرهنگ و ادب فارسی (بهار/ادب) علمی-پژوهشی، سال ۷، شماره ۴، شماره پیاپی ۲۴: ۱۸۹-۱۹۹.
- طاهری، علیرضا؛ زندحقیقی، مریم. (۱۳۹۱). «تصویر دیو، غول و جن در کتاب عجایب‌المخلوقات و غرایب‌الموجودات القزوینی»، فصلنامه علمی-پژوهشی هنرهای تجسمی نقش‌مایه، سال ۵، شماره ۱۲: ۲۷-۳۸.
- عمید، حسن. (۱۳۳۲). فرهنگ لغت. انتشارات امیرکبیر: تهران.

سه‌رخ با موهایی بلند که روی شانه‌ها ریخته قرار گرفته است؛ بال‌هایی با جزییات فراوان در پرداخت دارد؛ دست‌ها بر روی هم در کنار قفسه سینه قرار گرفته و کمربندی مرصع کاری و دامنی بلند بر تن دارد.

نتیجه‌گیری

در کتاب *عجایب‌المخلوقات* قزوینی، تصویرهای ارائه شده از فرشتگان دارای اصول خاصی هستند که می‌توان این اصول و این تعاریف در تصویرسازی‌های این فرشتگان را در قصص قرآنی و احادیثی که از موجودات باقی مانده است مشاهده کرد. تصویرگر نهایت سعی خود را کرده است تا به این تعاریف پایبند باشد و در بازنمایی درست‌تر این موجودات هر چه بیشتر همت بگمارد؛ اما نکته مهم‌تر در این تصاویر نقاط اشتراک آن‌ها با انسان می‌باشد به طوری که از لحاظ ظاهری در (ایستادن، نشستن و حرکات بدن و...) با انسان‌ها مشترک هستند و تصویرگران برای این موجودات جنبه‌های انسانی قائل شده‌اند که باورپذیرتر به نظر برسند؛ اما هر سه نسخه از *عجایب‌نامه‌هایی* که مورد بررسی قرار گرفتند هیچ‌گونه تحریفی به خود راه نداده بودند و بهترین دلیل آن دینی بودن و اعتقادات تصویرگران بوده است که در هر دوره زمانی و با هر شرایطی ثابت بوده و دچار تحریف نشده‌اند. در نسخه‌های مختلف *عجایب‌نامه* می‌توان تأثیر هر دوره را بر روی نقاشی‌ها مشاهده کرد؛ هرچه به دربار نزدیک‌تر بوده رنگ‌ها دارای غنای بالاتر و گران‌قیمت‌تر و هرچه به مردمی بودن نزدیک می‌شود ساده‌تر و بی‌پیرایه‌تر می‌شود و در نهایت در نسخه آخر که به صورت چاپی می‌باشد تصویرگر تمام تلاش خود را کرده است که با وجود عدم استفاده از رنگ، زشتی در تصویرسازی نمایان نشود. می‌توان تأثیر هنر قاجار را بر روی ترسیم تصاویر به صورت زنانه همراه با جواهرات و مرصع‌کارهای فراوان که تأثیر هنر درباری بر نگاره‌های چاپی نیز می‌باشد مشاهده کرد.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- شق: گونه‌ایی از موجودات‌الطبیعه که در کتاب‌های *عجایب‌نامه* از آن یاد شده است و هم‌رده با موجوداتی از قبیل جن و پری می‌باشد.
- 2- Gabriel

- قزوینی، زکریا بن محمد بن محمود. (۱۳۸۳ ه ق). *عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات*. نسخه چاپ سنگی. تهران.
- _____ (بی تا). *عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات*. نسخه کتابخانه ملی.
- _____ (بی تا). *عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات*. نسخه کتابخانه ملی فرانسه.
- منصوری، محمد هادی. (۱۳۹۱). «تفسیر نفخ صور با تاکید بر آیه ۶۸ سوره زمر»، *فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات تفسیری*، سال سوم، شماره ۱۱: ۸۷ - ۱۰۷.
- مولوی، مریم؛ نصری، امیر. (۱۳۹۲). «بررسی جبرئیل در حکمه الاشراق سهروردی و هنر نگارگری ایرانی»، *فصلنامه علمی-پژوهشی هنرهای تجسمی نقش مایه*، سال پنجم، شماره چهاردهم، بهار: ۶۵ - ۷۸.
- نفیسی، علی اکبر. (۱۳۴۳). *فرهنگ نفیسی*. تهران: نشر خیام.

A Comparative Study of the Imagination of the Angels “Israfil, Gabriel and Michael” in the Books Wonders of Creatures and Strangers of Creatures by Qazvini

(BNF, 463; Iran National Library 46-3343; Tehran Lithographic, 1283)*

Zohre Aghajanzadeh¹, Alireza Taheri²

1- M.A. student of Art Research, College of Arts and Architecture, Sistan and Baluchestan University (Corresponding Author)

2- Professor at College of Arts and Architecture, Sistan and Baluchestan University

Abstract

The Wonders of Creatures by Qazvini is a very comprehensive and complete book in the field of introducing strange and transcendent beings whose names are mentioned in religions such as Christianity and Islam in the form of mystical stories and guidelines. It has presented a picture of religious beliefs and stories that have been narrated in the past by the Holy Prophet (PBUH) and the Imams (AS). One of the beliefs mentioned in this book is the existence and role of angels and their place in the heavens. In this article, we examine the imagery of the three great angels of God, Israfil, Gabriel, and Michael, in three copies of the books Wonders of Creatures and Strangers of Creatures by Qazvini. These three versions include: French Library Edition, 463, National Library Edition 46-3343, and Tehran Lithographic Edition, 1283. The research method is descriptive-comparative. It can be seen that in modeling angels, they have been given a human model.

Key words: Wonders of Creatures, Strangers of Creatures , Qazvini, Angels, Human-animal.

1- Email: z.aghajanzadeh25@gmail.com

2- Email: artaheri@arts.usb.ac.ir

*(Date Received: 2019/11/12 - Date Accepted: 2020/03/09)